

УДК 021.4

Матвійчук О.Є.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики
суспільно-гуманітарної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Соціально - культурні функції бібліотек

Бібліотека, володіючи універсальною компетенцією, що включає всі досягнення культури та цивілізації, як специфічний інститут стала явищем культури, тобто тим, що важливо для людини, звернено до людської свідомості. Дане визначення формує пріоритети діяльності бібліотеки. Розвиваючись, трансформуючись і адаптуючись, бібліотека залишається культурно-цивілізаційним феноменом з функціями суспільного інституту.

Розглядаючи бібліотеку як соціальний та культурний інститут, важливо визначити її соціальні та культурні функції, тому що це є складовою її соціально-культурної діяльності. Останню ми розуміємо як культурну діяльність бібліотек зі створення культурних цінностей, забезпечення культурних потреб користувачів. Реалізація соціально-культурної діяльності – суспільне призначення соціально-культурної системи, яке виражається в сутнісних функціях системи. Під соціально-культурною системою розуміється історично складена сукупність суб'єктів, закладів, засобів і методів, що слугує для здійснення соціально-культурної діяльності. Ці властивості проявляються і при розгляді зв'язків системи із середовищем, по відношенню до якого вона діє.

Вони відповідають операціям культурної діяльності (створення, збереження, розповсюдження) [12,;19-20]. З огляду на викладене вважаємо, що дослідження соціально-культурних функцій бібліотеки на сучасному етапі є актуальним з огляду розвитку бібліотек як соціально-культурних центрів. Це й визначає *мету нашого дослідження*.

Діяльність бібліотеки обумовлена тим, що вона є соціальним інститутом, який виконує певні функції. Бібліотекознавці: А.Ванєєв, М. Дворкіна, Ю.Мелентьєва, Р.Мотульський, Г.Олзоєва, А.Соколов, М.Слободяник, Ю.Столяров, В.Терешин, А.Чачко доповнюючи загальні функції бібліотек, зазначають, що в останні роки найбільш значимими є функції: соціолізуюча, комунікативна, рекреаційна, компенсаційна.

Загалом українська соціокультурна реальність може бути визначена внутрішньо структурно за допомогою бачення її як соціального інституту, який сьогодні характеризується особливою ціннісно-нормативною системою, системою специфічних відносин між учасниками культурного життя і функцій, виконуваних ним в суспільстві у цей період. На основі обробки великого етнографічного матеріалу Б.К.Малиновський сформулював основні принципи функціонального аналізу культури. По-перше, кожна культура, як функціональна єдність суспільства, є цілісною. По-друге, кожний тип цивілізації, кожна традиція чи звичай виконують важливу для культури функцію. По-третє, кожний елемент культури є незамінним, оскільки він забезпечує цілісність культури. Культура в інтерпретації вченого постає як складне утворення, повна система взаємопов'язаних та взаємообумовлених соціальних інститутів, що задовольняють біологічні і власне культурні потреби людей. Відсутність рівноваги між соціальними інститутами приводить до руйнування культури як цілісного організму [8].

Хоч культурі в будь-яких її формах притаманні спільні функції, як і специфічні функції властиві таким її різновидам як моральна та естетична культура, але особливості буття людей у перехідну епоху актуалізують, надають особливого значення певним загальним і специфічним функціям, формуючи їх ієрархію, особливий профіль та цілу низку їх можливих варіацій. Фахівці культурологи, соціологи (А.Жарков, М. Корінний, В.Шевченко, А. Джонсон) визначають низку функцій культури –захисна,

перетворювальна, функція засвоєння, комунікативна, нормативна, релаксаційна, функція відпочинку.

На думку Є.Борінштейна, сьогодні актуалізується адаптивна функція виживання суспільства і особистості шляхом концентрації на ній інших основних функцій. Адаптаційна спрямованість культури реалізується шляхом активізації ціннісно-орієнтаційної функції і максимальної «експлуатації» культурного ресурсу [1, 101].

Найважливіша функція культури, на думку вчених, інформативна [4; 10; 12]. В деяких дослідженнях можна прочитати, що культура і є власне інформацією. Інформаційна функція виконує передачу, трансляцію нагромадженого соціального досвіду як за «вертикалю» (від попередніх поколінь до нових), так і за «горизонталлю» - обмін духовними цінностями між народами (знаннями, навичками, вміннями, здібностями).

Функція – це властивість системи, в даному випадку системи соціально-культурної діяльності. Дослідники М. Аріарський, Ю.Красільников визначають родовий смисл слова функція як діяльність, властивість діяльності [10; 12]. У соціологічному змісті функція це роль, яку виконує соціальний інститут відповідно до потреб [13]. На нашу думку, функція бібліотеки - це відповідь на запитання: що саме бібліотека робить для суспільства, які завдання допомагає вирішити, які обов'язки покладає на неї суспільство. Питання про функції соціально-культурної діяльності та їх класифікації мають безсумнівне методологічне значення для сучасної науки. В останні роки в літературі використовують термін «соціально-культурна діяльність» ототожнюючи його з терміном «культурно-просвітницька діяльність». Для вивчення і розгляду даної проблематики важливо визначити термін «функції соціально-культурної діяльності».

Розробляючи «Основні поняття теорії культурно-просвітницької роботи» М.Аріарський відмічає, що суспільні функції культурно-просвітницької роботи – категорії, які виражають прояв її властивостей,

здібності і призначення до певних конструктивних дій, що реалізують об'єктивні можливості суспільства і стимулюють всебічний і гармонійний розвиток особистості в умовах вільного часу. [10; 12]. В історичній, педагогічній та культурологічній літературі ХХ століття виділяються дві групи досліджень, що розглядають функції культурно-просвітницької роботи: література, що розкриває функції в цілому; функції типів культурно-просвітницьких закладів (клубів, парків, бібліотек, музеїв), а також їх окремі функції.

Багатоманітність соціальних функцій культурно-просвітницької роботи дозволяє враховувати постійні зміни, що проходять в суспільному житті і впливають на зміст функцій. Завдяки такій поліфункціональності культурно-просвітницька робота впливає на соціальні процеси, що проходять в суспільстві. Функції культурно-просвітницької діяльності, розглядаються І.П.Лукшиним як культурні, соціокультурні і соціальні. Культурні функції, пов'язані із створенням, трансляцією і підтримкою норм та цінностей (традиції) культури, при цьому культурна функція підрозділяється на три більше часткових: продуктивну функцію, репродуктивну, трансляційну. Культурно-просвітницька діяльність слугує розповсюдженню різних культурних цінностей [10; 12].

Рекреаційна, компенсаційна функція культури полягає у формуванні в суспільстві різноманітних форм відпочинку та психологічної розрядки, зняття з накопиченого навантаження та задоволення потреби в художній творчості. Серед форм відпочинку : культурні заходи, відвідування театрів, музеїв, бібліотек, концертів.

Методологічний принцип, покладений в основу системного дослідження функцій соціально-культурної діяльності зводиться до того, що функції системи, як відмічає М.Каган, можуть бути виявлені тільки при розгляді зв'язків системи із середовищем, в якій і по відношенню до якої ця система діє. Система культурно-просвітницької діяльності спрямована на

задоволення культурно-дозвіллевих потреб населення. Про що свідчить закон першочерговості культурно-просвітницьких потреб, визначений В.Тріодіним [7; 13]. Функції виявляються при розгляді зв'язків системи соціокультурної діяльності і культурно - дозвіллевих потреб населення.

Виходячи з вищевикладеного можна дати наступне визначення поняття - функції соціально-культурної діяльності» - властивості її системи, що виявляються в процесі задоволення культурно - дозвіллевих потреб населення з метою його всебічного і гармонійного розвитку.

Сьогодні позначене інтенсифікацією соціальних процесів, коли культура і знання стають безпосереднім фактором розвитку і вдосконалення суспільства. Бібліотеки як соціальний інститут розпочинають виконувати все більш диференційовані культурно-значимі ролі, збагачуватись соціокультурними функціями. Бібліотека була і є просвітницьким закладом, відрізняється від інших організацій освіти власне свободою вибору напрямків освіти і самоосвіти, в індивідуальному відборі джерел і засобів для підвищення рівня знань і культури [3, 5-44].

На думку В. Рябкова, функцій соціально-культурної діяльності досить багато, серед них: пізнавальна, культурно-виховна, практично-дієва. Культурно-виховна функція спрямована на виявлення культурних потреб і ступені їх задоволення в соціально-культурному процесі на різних етапах її розвитку, ролі соціально-культурних інститутів у виховній діяльності [10].

Функції соціально-культурної діяльності – основні аспекти і види впливу на свідомість і поведінку особистості. Соціально-культурна діяльність має свої специфічні функції : інформаційно-просвітницьку, практичну, виховну, розважальну, комунікативно-організаційну, естетичну, творчу, рекреаційну, дослідницьку, погоджувальну. Фахівці бібліотек, виконуючи свою інформаційно-просвітницьку функцію перш за все повинні враховувати вікові і професійні особливості користувачів. Складовою

інформаційно-просвітницької функції є рекламна діяльність закладів культури, популяризація подій і заходів.

Соціально-культурна діяльність, здійснюючи практичну функцію засобами створення і розповсюдження інформації, сприяє моральній і соціальній орієнтації, більш повній реалізації людиною своїх інтелектуальних можливостей. У зв'язку з цим важливе значення має розвиток пізнавальних інтересів людини. В цій діяльності бібліотеки використовують свої класичні форми і методи (лекції, консультації, бесіди) так і специфічні (читацькі конференції, театралізовані вечори, зустрічі, екскурсії, клубні об'єднання, гуртки). Бібліотека допомагає не тільки засвоювати нові ідеї, але й розвиває здатність людини осмислювати соціальні факти і явища, розмірковувати про них висловлювати свою думку. Бібліотеки виконуючи свою практичну функцію сприяють самореалізації людини в суспільстві. Для того, щоб у користувача складалось правильне відношення до дійсності, бібліотеки в процесі виховання здійснюють виховну та розвиваючу функції, яка сприяє становленню певних його переконань, навиків поведінки, активної життєвої позиції. Розвиток особистості в бібліотеках здійснюється під впливом інформації, залежить від суб'єктів, характеру діяльності, його змісту.

Підвищити ефективність виховної та розвивальної функції, зацікавити людину соціально значимими справами бібліотека може організовуючи зустрічі з цікавими людьми, презентації, масові заходи, марафони, благодійні акції. Дослідження практики роботи бібліотек, аналіз звітної документації, опитування бібліотечних фахівців показало, що соціально-культурна діяльність добре впливає на розвиток особистості, коли оптимально поєднуються різні форми впливу на особистість такі як розповідь, дизайн, інтер'єр залу, музичне оформлення, аудіо-відео-кіно-фото засоби. Серед таких форм: вечори, дискусії.

У діяльності бібліотек інформаційно- просвітницька, практична, виховна і розвиваючі функції пов'язані з комунікативно-організаційною функцією, яка проявляється в організованій взаємодії людей, їх соціальної активності при спілкуванні, обміні думками, інформацією, організацією їх відпочинку і дозвілля. У бібліотеці будується педагогічний процес взаємодії з відвідувачами на основі такту, поваги. Це виявляється у спробі зацікавити і залучити людей до спільного проведення благоустрою території, де знаходиться бібліотека, врахуванні побажань щодо оформлення інтер'єру бібліотеки, проведенні читацьких конференцій.

Здійснюючи естетичну і творчу функції бібліотеки ставлять перед собою духовні, творчі, емоційно-особистісні завдання в соціально-культурній діяльності, надаючи естетичне задоволення і переживання, сприяють формуванню ціннісних орієнтацій особистості. Пошук ідеалів духовної культури, культури діяльності, формування загальнолюдських цінностей, нового мислення, забезпечують активну позицію особистості, складають основу змісту всієї соціально-культурної діяльності.

Бібліотека виконує рекреаційну функцію організації дозвілля, з метою відпочинку особистості, відновлення її фізичних сил. У бібліотечній практиці заходи, що виконують рекреативну функції одночасно виконують функцію спілкування.

Рекреаційна, компенсаційна функція культури полягає в формуванні в суспільстві різноманітних форм відпочинку та психологічної розрядки, зняття з накопиченого навантаження та задоволення потреби в художній творчості. Серед форм відпочинку : культурні заходи, відвідування театрів, музеїв, бібліотек, концертів.

Дослідницька функція реалізується в бібліотеці при організації досліджень запитів та інтересів користувачів бібліотек (анкетування, інтерв'ювання, бесіди, тестування).

Вищезначені функції взаємодіють одна з одною. Бібліотека служить розповсюдженню комплексу знань з різних галузей, використовуючи книгу, виставки, масові та індивідуальні форми обміну інформацією – читацькі конференції, дискусії, огляди літератури, об'єднання любителів книги, та інші форми, які активізують мисленеву діяльність особистості, спонукаючи її до самоосвіти.

Виховні можливості соціально-культурної діяльності найбільш ефективно реалізуються при умові дотримання соціально-педагогічних принципів : історизму, науковості, правдивості, синкретизму, цінності, значення, неперервності та єдності [6].

Дослідник Т.Кісельова зазначає, що функції соціально-культурної діяльності мають розвивальний характер, взаємопов'язані і взаємозалежні в цілісному процесі формування особистості, постійно змінюються під впливом соціально-економічних, політичних факторів [5].

Ю.Стрельцов виділяє три основні соціальні функції дозвілля: рекреаційна - процес відновлення психофізичного балансу людського організму; розважальна –особливий напрям дозвіллевих завдань, покликаний дати людині можливість повеселитись, провести час, підняти настрій, отримати емоційний заряд; розвивальна – у сфері дозвілля люди не тільки відпочивають і розважаються, але й вдосконалюють себе в культурному відношенні [2].

Більшість вчених (Г.Головіна, А.Жарков, Т.Кісельова, А. Соколов) трактують соціальні функції дозвілевої діяльності наступним чином :

- а) виробництво нових знань, норм, цінностей, орієнтацій і значень;
- б) накопичення, збереження і розповсюдження (трансляція) знань, норм, цінностей і значень;
- в) відтворення духовного процесу через підтримку її наступності;
- г) комунікативна функція, що забезпечує знакову взаємодію між суб'єктами діяльності, їх диференціацію і єдність;

- д) соціолізуюча функція, що забезпечує через створення структури відносин, опосередкованих культурним компонентом, соціалізації суспільства;
- е) рекреаційна або ігрова культура, що діє в відведеній для неї сфері [2].

Не обманути сподівань користувача, задовольнити його інформаційні потреби, зробити доступною для нього інформацію є однією із важливих соціальних функцій бібліотеки. Ця функція здійснюється бібліотекою шляхом обслуговування, надання послуг. Разом з тим, бібліотека виконує ще і функцію соціальної пам'яті людства : збирає, зберігає, надає інформацію. документи, які її містять. Це сутнісні соціальні функції бібліотек. Оскільки бібліотеки збирають, зберігають, надають документи вони є учасниками соціально-інформаційного процесу. Через надання інформації вони поряд з іншими соціальними інститутами здійснюють комунікацію, передачу культурних цінностей, саме тому виконують ще й інформаційну, комунікаційну, культурну, просвітницьку, освітню функції. Дані функції можуть бути в сучасних умовах найбільш повно реалізовані при координації діяльності бібліотек, архівів, музеїв, клубних закладів та інших соціокультурних інститутів.

Сьогодні користувач орієнтований на культурно ємкі комунікації, точніше на суміщення культурних ролей різних інститутів (тобто він хоче мати можливість отримати у бібліотеці книгу, статтю в друкованому та електронному варіанті, запис останнього диску модної поп-групи, подивитись відеофільм, зустрітись з цікавими людьми, подивитись виставку літератури, почути її бібліографічний огляд; почути живу камерну музику в музичному салоні, отримати послуги копіювання, ксерокопіювання необхідних джерел, посидіти в бібліотечному зимовому саді, подивитись виставки картин- звідси поява інноваційних моделей бібліотек – бібліотеки-музеї, театру, багатопрофільного культурного центру.

Функціями бібліотеки, як соціокультурного інституту, на думку вітчизняних бібліотекознавців, є меморіальна (функція пам'яті). Вона

дозволяє зберігати письмово зафіксовані знання, а бібліотекам залишатись джерелом інтелектуальних ресурсів суспільства, забезпечуючи організацію і доступ людей до знань. Наступна функція – інформаційна - надання сучасних послуг, широкий доступ до інформаційних потоків і задоволення запитів на різні види інформації. Освітня функція пов'язана із засвоєнням універсальної культури і систематизованого знання, яке змінює людину. Дозвіллева (рекреаційна) функція різними формами сприяє відпочинку читачів, задоволенню їх естетичних потреб. Функція соціалізації спрямована на забезпечення процесу засвоєння людиною певної системи знань, норм, цінностей, які дозволяють їй функціонувати в якості рівноправного члена суспільства. Комунікативна функція бібліотеки як центру міжособистісного спілкування людей сприяє обміну інформацією. Культурна функція – сукупність видів роботи, спрямована на вільний розвиток читачів, залучення їх до цінностей світової культури. Реалізується дана функція шляхом використання багатоманітних форм діяльності від безпосередньої видачі видань до організації різних любительських об'єднань, клубів за інтересами.

Так, зокрема М. Самохіна виділяє наступні сутнісні функції бібліотеки як соціального інституту:

1. Кумуляція – збір, збереження документів та інформації про них;
2. Класифікація – «складання» документів у фонд, що виступає в якості моделі культури;
3. Трансляція – надання користувачам класифікованих документів та інформації про них;
4. Ціннісна орієнтація – ієрархізація елементів моделі виділення цінностей і рекомендація їх користувачам [11].

Соціальна роль і соціальні функції реальної бібліотеки тісно пов'язані з історичним процесом розвитку людства.

Американська дослідниця Монро виділяє шість функцій бібліотеки, які необхідні їй для виконання культурної ролі :

1. Задоволення інформаційних потреб населення у сфері культури та мистецтва.
2. Слугувати місцем показу творів друку в конкретній місцевості.
3. Сприяти координації програм з мистецтва, що реалізують різні міські організації.
4. Забезпечувати літературою мережу місцевих центрів культурної роботи з населенням.
5. Сприяти розгляду соціальних проблем гуманітарної сфери, застосуванню їх ціннісних орієнтацій у повсякденну культуру суспільства.
6. Навчати основам культурної грамотності, необхідної для сприйняття мистецтва [9].

У сучасних умовах полікультурного розвитку суспільства постійно зростає роль бібліотек як соціально-культурних інститутів в збереженні моральних і етичних цінностей. Використовуючи різноманітні форми обслуговування користувачів, організації дозвілля людей, бібліотеки сприяють формуванню високоморальної, всесторонньо розвинутої особистості, збагаченню її духовного світу, орієнтації на прогресивні цінності і традиції, забезпечують діалог культури в країні.

Таким чином, майже всі дослідники соціально-культурних функцій бібліотек приходять до висновку, що на сучасному етапі найбільш вагомими є наступні функції: інформаційна, культурна, освітня, виховна, функція соціалізації, дозвіллєва, комунікативна.

Соціально-культурні функції бібліотек безперервно розвиваються разом з розвитком суспільства, освіти, культури людей, їх професійними і духовними запитамми.

Визначаючи перспективи подальших досліджень соціально-культурних функцій бібліотеки ми зосередимо свій дослідницький інтерес на

розкритті змісту цих функцій, а також на формах, методах, засобах їх реалізації в практичній діяльності бібліотек.

Джерельні приписи

1. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія / Є.Р. Борінштейн.- Одеса : Астропринт, 2004.- 400 с.
2. Головина Г.В. Библиографическое обеспечение досуговой деятельности / Г.В.Головина.- М.: Либерей-Бибинформ, 2008.- 127 с.
3. Жарков А.Д. Технология культурно-досуговой деятельности библиотеки : учебно-метод.пособие / А.Д.Жарков.- М.:Либерей-Бибинформ, 2008.- 240 с.
4. Каптерев А. Информатизация социокультурного пространства /А.Каптерев.- М.: Гранд-Фаир, 2004.- 187 с.
5. Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д. Социально-культурная деятельность : история, теоретические основы, сферы реализации, субъекты, ресурсы, технологии / Т.Г.Киселева, Ю.Д.Красильников.- М.: МГУКИ, 2001.- 136 с.
6. Ковальчук А.С. Социально-культурная деятельность : Учебное пособие / А.С.Ковальчук.- Орел: Орловский госуд.институт искусств и культуры, 2000.- 172 с.
7. Короткий енциклопедичний словник з культури / Укл. М.М. Корінний , В.Ф. Шевченко
.- К.: Україна, 2003.- 384 с.
8. Культурологія : підручник / Упоряд.: Т.Б. Гриценко , С.Л.Гриценко, А.Ю. Кондратюк .- 2-е вид.- К.: Центр учбової літератури, 2009.- 392 с.
- 9.Публичная библиотека как социокультурный институт : альтернативные точки зрения и изменяющиеся контексты / Конни Ван Флит, Даглас Рейбер // Обслуживание взрослых публичными библиотеками США.- М., 1995.- Ч.2.- С.226-251

10. Рябков В.М. Особенности историографии социально-культурной деятельности как научной отрасли педагогической науки / В.М.Рябков // Вестник МГУКИ.- 2008.- № 5.- С. 58-61
11. Самохина М.М. Библиотека как социальный институт и ее функции / М.М.Самохина // Библиотека и общество в России 90-х годов XX века : материалы семинара.- М.,1994.- С.12-18
- 12.Соколов А.В. Феномен социально-культурной деятельности / А.В.Соколов.- СПб.: СПбГУП, 2003.- 204 с.
13. Тлумачний словник з соціології / Укл. Алан Джонсон.- Львів, 2003 .- 480 с.